

FORMAR EDUCADORS I EDUCADORES REVOLUCIONARIS

Xavier Besalú i Costa

Nucli Paulo Freire (Girona)

No és aquest el lloc per escatir a fons què i com entendríem el constructe “educadors/es revolucionaris” ara, en ple segle XXI, i aquí, a Catalunya... Però probablement es fa imprescindible dir que els veiem com uns professionals poc acomodaticis (quan les desigualtats i els desequilibris són tan flagrants), amb memòria i projecte (en contraposició al presentisme sense arrels i sense sentit), gelosos i alhora dignificadors de la seva feina (és a dir, amb la dedicació i la preparació necessàries) i conseqüents amb un ofici que traspasa les parets i els horaris prefixats (perquè l’hi reconeixen una dimensió ciutadana i humanitzadora).

És per tot això que, en parlar de la seva formació, ens hem fixat en unes quantes idees-força: la resistència, la cultura, un aprenentatge que desaprèn, el testimoniatge i la política.

El deure de resistir

Tal i com explica Meirieu¹, els bons educadors i les bones educadores, al llarg de la història, han fet front a la resignació, a la fatalitat, a l’exclusió, i se l’han jugat per fer compatibles alhora l’educabilitat (la certesa que totes les persones poden aprendre, poden millorar la seva existència) i la llibertat (la convicció que l’aprenentatge durador i consistent només es pot donar amb la implicació activa i la complicitat de l’educand, perquè ningú pot aprendre per mi, ni ningú m’hi hauria de forçar). Apostar per l’educabilitat vol dir bandejar el fatalisme i la segregació; i fer-ho per la llibertat significa barrar el pas a l’adoctrinament i a l’ensinistrament.

La resistència sol tenir mala premsa: els resistents són presentats com un obstacle per a la innovació, per a la modernització, per al canvi, com a gent antiga o acomodada... A vegades pot ser veritat, però hi ha resistències d’un

¹ P. Meirieu, 2009, *Pedagogia: el deure de resistir*, Barcelona: Rosa Sensat

altre tipus, resistències que són contestació, oposició activa, objecció conscient, derivades de conviccions sòlides, de pràctiques que funcionen, de trajectòries exemplars, símptomes de projectes alternatius. Resistències a les pensades de les administracions, a les teories poc contrastades de l'acadèmia, enfront de reduccionismes i pragmatismes de tota mena. Les hem vistes en alguns sindicats, en l'ampli món de la renovació pedagògica, en algunes lluites estudiantils, en molts dels nous moviments socials, que sobreviuen en entorns manifestament hostils, assetjats i desacreditats pels múltiples tentacles del poder.

Formar educadors i educadores revolucionàries voldrà dir, doncs, preparar-los, d'una banda, per no resignar-se per importants que siguin els condicionaments que dificultin la seva acció, per complicats i llunyans que siguin els objectius a assolir; i, de l'altra, per ser resistents tant davant les pressions que exigeixen resultats immediats, com davant de modes passatgeres que posen en un segon terme l'essencial o de les fal·làcies dels que assimilen l'exigència d'igualtat i de democràcia a mediocritat i demagògia.

Una formació cultural àmplia i sòlida

A l'empara d'Antonio Gramsci, Giroux² proposa que els educadors i les educadores assumeixin plenament la seva funció d'intel·lectuals transformadors. En la pràctica, això vindria a significar que tinguin clar que no són simplement transmissors i reproductors de cultura, sinó també productors i recreadors; que no són estrictament uns lleials tècnics aplicadors, sinó uns autèntics agents culturals, uns professionals de la cultura; que el treball educatiu implica alhora pensament i acció, teoria i pràctica, ciència i tecnologia. Els educadors/res com a intel·lectuals són conscients de les funcions socials i polítiques de l'acció educativa; i no les defugen, sinó que aquesta consciència els porta a comprometre's políticament i moralment, en la mesura que contribueixen a la conformació de les consciències dels educands i que promouen la seva emancipació. Compromís que ha de tenir una dimensió professional (l'educació no és mai una empresa individual; la millora de l'educació és filla de moltes mares) i una dimensió ciutadana que no cal que

² H.A. Giroux, 1990, Los profesores como intelectuales. Hacia una pedagogía crítica del aprendizaje, Barcelona: Paidós

sigui partidista (tot i que aquesta és una de les vies possibles), però que és imprescindible que es concreti en alguna organització o entitat per particular o local que sigui...

Com ha escrit amb claredat J.M.T.³, “el mestre hauria de tenir una formació global, no només específica segons l'especialitat que fes. Vull dir que hauria d'estar a l'alçada dels ciutadans de la seva època. Això significa que els mestres haurien de ser persones amb bona formació científica, però també interessades en tot allò que és interessant per a la vida pública: seguiment dels debats socials, culturals i ètics, interès per la vida política, atenció als avenços científics i tecnològics... Els mestres han de ser lectors habituals, també lectors de diaris... Els mestres han de ser capaços d'ajudar a descobrir el plaer del coneixement. Això només és possible si ells l'han experimentat abans. I no ho hauran fet si no s'han acostumat a participar ells mateixos, de manera activa, en la recerca del coneixement”.

Pensant en el seu itinerari formatiu, aquesta formació li hauria de permetre analitzar críticament i amb rigor tant els contextos més immediats com la realitat i l'actualitat natural i social; desenvolupar a fons les capacitats de reflexió sobre la pràctica, i d'autonomia i responsabilitat en la planificació i en la presa de decisions; i practicar actituds encarades a la recerca i a la millora de la pràctica, de compromís moral i polític amb les finalitats de l'educació, i de treball col·laboratiu.

Un procés de resocialització i de reaprenentatge

El camí per convertir-se en educador/a comença molt abans que els estudiants iniciïn la seva formació universitària, perquè quan arriben a la universitat ho fan amb un bagatge extens i sedimentat de coneixements, creences, experiències, evidències... sobre l'ensenyament, sobre cadascuna de les matèries, sobre l'avaluació, sobre la disciplina, sobre les relacions pedagògiques, sobre el que és important i el que és secundari; i també sobre la personalitat humana, sobre la situació del món, sobre el paper de la política i de la democràcia... Investigacions solvents conclouen que difícilment la formació inicial aconsegueix de soscavar o matisar aquestes assumpcions. Es fa

³ Resposta a un qüestionari proposat per a la publicació: X. Besalú-M. Falgàs-J. Godoy-A. Romero, 2007, *Mestres del segle XXI: ben formades, competents i justes*, Girona: CCG Edicions

imprescindible, per tant, una mena de procés de resocialització professional entorn de les qualitats, capacitats i competències dels educadors i educadores, si volem evitar la reproducció d'unes pràctiques que sovint no trobarien justificació científica, ni serien congruents amb una perspectiva emancipadora. No és una empresa fàcil, ni ràpida, però hi podrien ajudar: l'observació interior, la presa de consciència del propi bagatge ideològic i cultural, el contrast amb la resta de participants i amb les aportacions de la ciència; el coneixement, teòric i pràctic, d'experiències educatives alternatives, és a dir, dutes a la pràctica des de supòsits no convencionals o que sobreviuen en els marges del sistema, de recursos, materials i estratègies que ofereixen perspectives noves i maneres diferents de relacionar-se amb el coneixement; unes pràctiques ben planificades i ben supervisades en centres i institucions que ofereixin algun tipus de valor afegit...

En un altre sentit, cal també un autèntic reaprenentatge de les disciplines i matèries que s'han estudiat al llarg de tota la vida escolar prèvia, perquè no n'hi ha prou amb saber-ne més que l'hipotètic alumnat, sinó que a l'educador/a li interessa transformar el coneixement en una representació útil i comprensible, li interessa la dimensió educativa, social i històrica del saber: "Un professor que no és capaç d'explicar de manera intuïtiva determinats conceptes, ¿podríem dir que els coneix? ¿O és que el que sap és la fórmula o una explicació abstracta? Si hem après els continguts en un context formal, totalment allunyat de la seva utilització, difícilment podrem realitzar la necessària transposició didàctica que exigeix qualsevol procés d'ensenyament⁴".

Donar-se en cos i ànima

La persona de l'educador/a és, sense cap mena de dubte, el recurs més essencial, l'instrument didàctic més determinant del que disposen els educadors i les educadores. Perquè l'educació és relació, és acompanyar, ajudar, oferir referències concretes i, en la relació educativa, ens posem en joc nosaltres mateixos com a persones, amb tot allò que som i tenim. Ho ha escrit

⁴ J. Arrieta, 1989, "Elementos de enseñanza", A: J.M. Rozada-C. Cascante-J. Arrieta, Desarrollo curricular y formación del profesorado, Gijón: Cyan, pàgs. 149-191

amb precisió Contreras⁵: “El que és fonamental de l’ensenyament som nosaltres mateixos: qui som i allò que estem disposats a posar en joc... Formar-se com a docents és necessàriament fer alguna cosa amb un mateix... A l’ensenyar, ens exposem, ens ensenyem; no només s’ensenya un saber, sinó la pròpia relació amb el saber”. Perquè fer d’educador/a és fer-se present, és estar amb cos i ànima, és fer-se mediació vivent, tant en l’àmbit de les relacions personals com en el del saber, és ser-hi de veritat.

De la relació educativa Mèlich⁶ en diu transmissió testimonial, que no vol pas dir presentar-se com a model a imitar, ni com a exemple a seguir, ni donar explicacions, ni fer demostracions... sinó simplement mostrar-se, actuar en primera persona, sense màscares ni artificis: només llavors es produirien els aprenentatges, per contagi, per mímesis. La transmissió testimonial utilitza fonamentalment tres tipus de llenguatges: el de l’atenció, que significa no deixar-se atrapar ni pels projectes a priori, ni per les primeres percepcions, ni per etiquetes i prejudicis, és a dir, que implica obertura i escolta activa; el de la lentitud, que vol dir disposar de temps per a l’altre, actitud d’acollida, de reconeixement i de respecte; i el de l’experiència narrada, és a dir, la vida, la memòria, el diàleg, l’acció. “El testimoni és aquell o aquella que mostren la veritat del que diuen a través de la veracitat de la seva pròpia vida. El testimoni no demostra res, sinó que es limita a mostrar exemplarment amb la seva pròpia vida que allò que pensa, diu i fa no sols és interessant, sinó que a més satisfà les aspiracions més profundes i decisives de l’esperit humà⁷”.

Les conseqüències d’aquesta actitud, d’aquest ser, per a la formació, tant i inicial com permanent, ens semblarien, doncs, gairebé òbvies: ens cal tenir cura de la persona de l’educador/a; de la seva personalitat, de les seves habilitats socials, relacionals i comunicatives; del seu benestar i de la seva autoestima; de la seva maduresa... No solament contribuiríem a fer-lo un acompanyant de fiar, humanitzador i potenciador de cadascun dels seus alumnes, sinó que, alhora, evitaríem potser més d’una depressió, malestars diversos i fins i tot algun drama.

⁵ J. Contreras, 2010, Ser y saber en la formación didáctica del profesorado: una visión personal, Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado 68 (24,2), pàgs. 61-81

⁶ J.C. Mèlich, 2010, Ética de la compasión, Barcelona: Herder

⁷ L. Duch, citat per J.C. Mèlich-A. Boixader (coord.), 2010, Els marges de la moral. Una mirada ètica a l’educació, Barcelona: Graó

La pedagogia és inevitablement política

És la conclusió lògica de la lectura del que Paulo Freire⁸ anomena els sabers necessaris per a la pràctica educativa, que aquí es glossen en síntesi:

Educar vol dir optar, tenir clar a favor de què s'educa i contra què; a favor de qui s'educa i contra qui (ell ho va fer ben explícit: a favor dels condemnats de la terra).

Educar demana partir dels sabers dels educands, sobretot dels que formen part de les classes populars, perquè són sabers socialment construïts. No pas per quedar-s'hi, sinó perquè l'aprenentatge sigui significatiu, rellevant i útil. No pas per donar-los per bons, sinó per desafiar-los...

Educar demana tenir consciència de ser persones enormement condicionades (materialment, econòmica, social, política, cultural, genètica i ideològica), però no inexorablement determinades: això és el que Freire anomena conscientització, l'esforç per conèixer a fons els obstacles, interiors i exteriors, que dificulten la nostra acció i la nostra voluntat transformadora, i la força necessària per no caure ni en el fatalisme paralitzador, ni en el romanticisme estèril.

Educar implica directivitat i, doncs, objectius, somnis, utopies i ideals. D'aquí la seva politicitat, la impossibilitat de ser una activitat neutral. La no directivitat, la dissolució de l'autoritat de l'educador/a, seria o bé una fal·làcia o bé una falta de respecte envers els educands. Però els riscos són grans: d'autoritarisme, de manipulació, d'arrogància, d'elitisme, d'avantguardisme, de messianisme..., ismes que comparteixen tots la inferiorització dels educands.

Educar exigeix que l'educador/a es prengui seriosament la seva formació, perquè la incompetència professional invalida la seva autoritat, però demana també relacions horitzontals, respectuoses i justes. Autoritat no és sinònim d'expertesa, ni de superioritat, sinó la constatació i la necessitat que educador/a i educands exerceixin cadascun d'ells la funció diferenciada que els pertoca en un clima de confiança, d'exigència i de generositat.

En definitiva, els educadors i educadores revolucionaris haurien de tenir clar que no són només uns professionals de l'educació en sentit estricte, sinó també

⁸ P. Freire, 1997, Pedagogía de la autonomía, Siglo XXI, México

uns ciutadans compromesos i no només de paraula, sinó de fets, és a dir, amb carnet. D'un partit polític, d'una associació, d'una ONG, d'un sindicat, d'un moviment, d'una entitat... perquè la millora de les societats, la correcció de les injustícies, la lluita contra la pobresa i l'exclusió... només seran possibles si conflueixen el que es fa des de l'escola i el que contribuïm a fer des de la ciutat.

Per acabar

Som conscients que de les línies enunciades no se'n segueixen pas inexorablement uns educadors i educadores revolucionaris... Considerem, però, que el que pertocaria ara és analitzar si les que hem esmentat succintament van en la bona direcció per formar els professionals que haurien de fer possible una nova educació per a una societat més lliure, més democràtica i més justa.